

ETNOGRAFIE — FOLCLOR

AȘEZĂRI OMENEȘTI DIN SPAȚIUL ROMÂNESC CONSIDERAȚII DIACRONICE ȘI TIPOLOGICE

Așezarea omenească constituie unitatea etnoculturală și etnodemografică cea mai mică din punct de vedere teritorial, formată din *vatră* (satul în sens restrâns) cu *locuințele* și *gospodăriile permanente*. Așezarea, moșia și populația sînt *componentele fundamentale* ale complexului rural numit *sat*¹.

Bogăția și varietatea armonioasă a amfiteatrului carpato-danubian-pontic, ocupațiile exercitate pentru *apropierea* acestor bogății au constituit temeiuri propice pentru apariția și dezvoltarea așezărilor din paleolitic și pînă astăzi. Acestea s-au constituit de-a lungul Dunării și afluenților, în Oltenia, Cîmpia Română, ținuturile dobrogene, moldovenești, intracarpătice, pe șesurile Someșului, Crișurilor și Mureșului sau în Banat, ocrotite de riuri, lacuri, bălți și prin dese perdele forestiere.

În *paleolitic*, inițial așezările omenești rudimentare și-au aflat loc în adăposturile naturale, iar treptat pe reliefurile mai înalte, pe promotoriile și marginile podișurilor sau podurile platformelor de eroziune. Din numeroasele urme de *așezări paleolitice*, mai reprezentative au fost cele din Munții Apuseni, ai Orăștiei și ai Hațegului, de pe versantele intracarpătice (Peștera Climente din zona Cazanelor Dunării, Românești-Tomești din raza Băilor Herculane, Peștera Luncaviței din Caraș-Severin, complexele de peșteri de pe Valea Virghișului — Harghita etc.) și subcarpătice (din Lovișteea, Neamț, Văile superioare ale Bahluiului și Jijiei, Podișul Sucevei, etc.), peșterile de pe cursurile superioare ale Crișurilor sau cele dobrogene din părțile Medgidiei și Cernavodei, de la Tîrgușor, Gura Dobrogei, ca și teritoriul ilfovean în paleoliticul superior².

În neolitic, așezările omenești devin mult mai numeroase. Încă din neoliticul timpuriu (cultura Criș) se atestă arheologic urme de așezări la București, precum și la Giurgiu, Oltenița, Spanțov etc. Dealtfel, majoritatea așezărilor paleolitice au fost continuate și extinse, ca în zonele Caraș-Severin, Timiș, Țara Crișurilor, Munții Apuseni, Țara Hațegului

---

¹ V. Mihăilescu, V. Tufescu, C. Herbst, I. Conea, I. Băcănar, C. Rusenescu, D. Bugă (red.), *Lucrările Simpozionului de geografia satului*, București, 1969; N. Dunăre (red.), *Țara Birsei*, București, 1974, II, p. 7—70.

² * * * *Istoria României*, București, 1960, I; L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, Timișoara, 1979, I, p. 13—34; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 21—25, 1957.

și a Bîrsei, pe aproape întreg teritoriul Moldovei, în Dobrogea etc. În Munții Banatului, peste nivelul de locuire aparținând culturii Tisa s-au suprapus așezări de tip Coțofeni. Alte urme de așezări au fost descoperite în Munții Apuseni, Țara Loviștei, a Hategului și a Bîrsei, în părțile Sibiului și Brașovului, în Obcinele Bucovinei, Maramureș, Valea Gurghiului, zona Neamț. Cele de tip Hamangia (Baia-Tulcea) se mențin pe întreaga durată a neoliticului. În cursul aceluiași secole, numeroase așezări de pe plaiurile ilfovene, valea și iezarul Mostiștei, de pe lângă Dunăre, Argeș, Dîmbovița, sau lacul Boian-Grădiștea, Ulmilor-Ialomîța, zona Brăila, cele din Obcinele Bucovinei etc., au aflat modalități de dăinuire de-a lungul tuturor etapelor neolitice documentate în Banat, sudul Olteniei și al Munteniei, în estul Moldovei, centrul Transilvaniei etc.³.

Amplasarea, forma, structura și caracterul antropogeografic al așezărilor neolitice evidențiază unele diferențieri în timp, determinate de raportul specific dintre comunitățile omenești, încă de dimensiuni extrem de reduse, și mediul geografic. În neoliticul timpuriu pentru *amplasarea* așezărilor se alegeau pe marginile teraselor înalte, ocolind luncile, spre a evita pericolul de inundație și frecvența schimbare a cursurilor de apă. Apoi, au fost situate terasele inferioare, iar în final pe grindurile sau pe ostroavele lacurilor care le asigurau o apărare naturală. Ca *formă*, așezările de pe terasele inferioare sau de pe movile (gorgane) erau *adunate*, iar cele de pe grinduri ori din preajma unui râu erau *alungite* (3—4 km). Aproape în toate cazurile, îndeosebi așezările gorgane (tell-uri) *din epoca precedentă*. Totuși, acum au fost ocupate de predilecție terasele inferioare din preajma șesurilor largi ori de pe malurile apelor. Ca *formă*, predomină așezările adunate, în raport cu cele alungite, dar tot de dimensiuni reduse. Unele complexe de locuire mai păstrează *structura* tipului de așezări deschise (sălașe), dar cele mai multe au, fie aspectul unor „cetățui“ naturale cu margini ripoase pe trei laturi (Moldova) ori înconjurate de terenuri mlăștinoase (Banat), fie cel al unor așezări fortificate prin șanțuri de apărare, valuri de pământ etc. Un aport remarcabil de continuitate dobrogeană revine așezărilor maritime și dunărene, întemeiate, la capătul acestei epoci de coloniști greci (Histria, Tomis, Callatis, Axiopolis, Dionysopolis, Bizone-Cavarna, antrepozițiile de la Hirsova și Barboși), iar în prima epocă a fierului de către celți (Arrubium și Noviodunum). Orașe cu funcții de cetate și comerciale, acestea s-au aflat în relații reciproce cu așezările geto-dacice și cu conducătorii lor⁵.

Corespunzător cu *prima epocă a fierului* se înregistrează numeroase noi așezări, mai cu seamă în zonele metalifere (veritabile verigi de suc-

³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 26—29; L. Mărghitan, *op. cit.*, I, p. 36—66.

⁴ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 29—38, 158; E. Comșa, *Date cu privire la evoluția culturilor neolitice de pe teritoriul județului Ilfov*, în „Ilfov — File de istorie”, București, 1978, I, p. 9—16; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 17—24.

⁵ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 37—45, 159; A. Ulanici, *Date noi privind epoca bronzului în lumina săpăturilor arheologice de la Grădiștea, județul Ilfov*, în „Ilfov — File de istorie”, 1978, I, p. 81—83; L. Mărghitan, *op. cit.*, I, p. 73—123.

cesiuni antropogeografice) din Banat, Hunedoara, Munții Apuseni, pe Crișurile Negru și Repede, Valea Someșului Mare, Oaș, precum și în cuprinsul Moldovei (podșurile Sucevei și Moldovei centrale, valea inferioară a Bistriței, văile Jijiei, Bahluiului, Siretului, Prutului, zona Subcarpaților, depresiunea Huși), pe valea Subcarpaților, depresiunea Huși, pe valea Mostiștei, Giurgiu, în vecinătatea litoralului, pe podiș sau pe malul dobrogean al Dunării etc. Pentru *amplasarea* așezărilor s-au folosit aceleași forme de relief, prielnice pentru exercitarea păstoritului și agriculturii primitive. Concomitent cu înmulțirea așezărilor, predomină cele întărite artificial, deoarece din nevoi agro-pastorale se aflau la distanțe apreciabile una față de alta (cca 50 km), cuprindeau mai multe gospodării (peste 20) și erau expuse atacurilor. În *o doua epocă a fierului*, pe o străveche bază locală se constituie La Tène-ul dacic. Acum, *dacogetii „sînt pretutindeni și prin excelență sedentari”* (V. Pârvan). O serie întreagă de așezări din cuprinsul spațiului carpato-danubian-pontic comunicau între ele prin drumuri care se conjugau cu cel de circulație transcontinentală aflat între stepa și pădurea munteană, străjuit de așezările getice de la Piscul Grăsanilor — Ialomița, Tinosul și Năeni — Prahova etc. Grupări compacte de așezări dacice, constituite din obști satești agro-pastorale, ocrotite de cetăți piemontane și montane, se înregistrează în Munții Orăștiei, Țara Hațegului și a Oltului, pe teritorii actual al multor localități, din Cîmpia Oradiei, pe valea Mostiștei (care număra 44 de așezări dacice), Ilfov (numai în partea lui răsăriteană existînd 33), zonele Giurgiu și Bărăgan, în Dobrogea. La Gîrliciu (Cius), Daeni, Hîrșova, Ghindărești, Gîrlia, ca și la Cernavodă, Rasova, Babadag sau în Balta Borcei, *aceleași așezări au îmbrățișat ambele epoci ale fierului*. Cînd așezările erau apărate prin însăși poziția lor naturală (ape și imensele păduri înconjurătoare), chiar dacă se aflau pe terasele joase, nu simțeau nevoia unor fortificații cu funcții de apărare colectivă. Pentru considerente de ordin strategic, administrativ și economic, au fost foarte frecvente așezările dacice care dispuneau de o fortificare deosebită (din piatră și bușteni la munte, de pămînt cu palisade la șes): în Munții Orăștiei (Costești, Blițaru, Luncani, Grădiștea Muncelului, Piatra Roșie, etc.), Carpații Nordici (Belavar, Ieud, Cuhea, Apșa, Oncești, Bîrsana etc.), Carpații Orientali (Bîtea Doamnei — Petrodava, Zetea — Ciuc, Brețcu — Covasna), Carpații Meridionali (Scheii Brașovului, Cumidava, Sacidava, Tilișca, Izvoarele Sadului, Albeștii de Muscel, Cetățeni — Argeș, Bănia — Almăj etc.). În ceea ce privește amplasarea, așezările din zonele intracarpate și subcarpatice ocupau într-o mai mare măsură relieful înalte, pe muncele, iar în cîmpie, mai adesea la mică altitudine, de-a lungul riurilor. Dar, preocuparea pentru funcția de apărare a formelor de relief se constată și în zonele joase din sudul Olteniei, Munteniei, ca și în părțile moldovenești răsăritene. De exemplu, într-o zonă densă de așezări dacice (44), ca valea Mostiștei, unele au fost situate pe boturi de deal, nefortificate (ca la Piscul Coconi, Piscul Făurei, Codreni, Polcești), altele pe terase înalte (Mănăstirea, Sărulești, Lunca), iar cele mai multe la confluența unor văi, pe terase joase, pe grinduri sau ostroave. Ca formă, toate așezările dacice întărite și o bună parte din cele deschise erau adunate, cu locuințe patrulatere, în genere de suprafață, ori bordeie

semi-îngropate: din birne, în vecinătatea pădurilor, sau din nuiiele lipite cu lut (Ovidiu: casae). Nu arareori, gospodăriile cu locuințele și gropile de bucate se întindeau pe suprafețe mari (până la 1 ha). Cu excepția faptului că beneficiau de ocrotirea pădurii ori a unor ape (lac, braț de riu, baltă) la șes așezările dacice au fost în general deschise. Acestea au avut un caracter agro-pastoral (Columella considera pe *daci, printre popoarele „experte în lucrarea pământului”*). În schimb cele subcarpatice ori intracarpatic manifestau o pondere pastoral-agricolă. Majoritatea populației daco-gete locuia în așezări rurale constituite din mici obști sătești stabile, care foloseau în comun pământul, pășunile, fânețele, pădurile și munții. Inițial răspunzând mai cu seamă unor funcții de apărare, politice și religioase, curînd multe cetăți dacice s-au întregit cu locuiri civile în serviciul lor, dezvoltîndu-și atribute comerciale, meșteșugărești etc., proprii așezărilor cu caracter orașenesc. Printre acestea se numără în primul rînd cetățile-reședințe: Sarmizegetusa, Porolissum, Napoca, Apulum, Potaissa, Cumidava, Petrodava, Piroboridava (la confluența Trotușului cu Siretul), Carsidava (Carsium), Capidava (pe Dunăre), Miridava (la Gura Ialomiței), Argedava, Sucidava (la gura Oltului), Germisara (Geoagiu), Ziridava (zona Arad), Buridava (una din cele mai mari așezări dacice din sudul Carpaților, pe vatra orașului Ocnele Mari de lângă Rîmnicu Vilcea), emporiul trans-carpatic Cetățeni — Argeș situat la adăpostul natural al întinsului lanț al Munților Făgărașului etc. Așezările de acest tip, mult mai populate decît satele, erau în toate cazurile de formă adunată, cu o structură mai compactă, dobîndind foarte adesea un sanctuar în centru (ca la Sarmizegetusa, Costești, Blidaru, Fetele Albe, Piatra Roșie, Piatra Craivii — Alba, Bîtea Doamnei — Neamț etc.). Cu atît mai mult în cazul așezărilor-cetăți-reședințe, dacii practicau modalități multiple de fortificare, îmbinate cu formele de relief înconjurătoare: în zonele de mică altitudine, valuri de pămînt, palisade de lemn, șanțuri, iar în cele carpatice, fortificații de proporții impunătoare, cu ziduri puternice din blocuri mari de piatră, asamblate și întărite cu birne de lemn, continuate în exterior cu platforme de observare succesivă (castele-locuințe, turnuri-locuințe), precum și așezări gospodărești civile menite totodată să apere trecerea către cetatea din fundul văii⁶.

Așezările în epoca daco-romană au cunoscut anumite diferențieri regionale în ceea ce privește modalitățile de dăinuire și dezvoltare, în funcție de aflarea sub ori în afara ocupației romane, de începutul și durata acesteia. Pe lângă așezările pontice grecești, prezența romană în Dobrogea încă din sec. I î.e.n. (și pînă în sec. VIII e.n.) a contribuit la continuarea și consolidarea așezărilor omenesti în Dacia Pontică. Cotul

⁶ V. Pârvan, *Getica, o preistorie a Daciei*, București, 1926, p. 173—175, 401—473, 658—662; *Istoria României*, București, 1960, I; R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966; C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951; Gh. Bichir, *Așezări dacice din Țara Oltului*, Sibiu, 1970; D. M. Pippidi, D. Berciu, *Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*, București, 1965, L, p. 11—13; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972; L. Mărghitan, op. cit., I, p. 125—136; D. Șerbănescu, G. Trohani, *Așezări geto-dacice pe Valea Mostiștei*, în „Ialomița”, Slobozia, 1977, I, p. 61—68.

nord-vestic al Dunării de Jos, care cuprindea cetatea romană Dinogetia, a conferit un puternic adăpost natural, împreună cu Balta Brăilei, Munții Măcinului, dealurile Niculițelului și pădurile de pe latura nord-estică. O funcție similară a revenit nord-estului dobrogean, cu orașul Aegyssus (Tulcea), Lycostomo (Kilia Vechia), Delta cu cele trei guri ale Dunării pînă la Marea Neagră, Solina (Sulina), iar în continuare prin complexul lagunar Razelm la Capul Dolojman (Argamum) de lângă Jurilovca. Acestor scuturi li s-au alăturat: fosta așezare grecească de peste fluviu, de la Barboși, devenită castru roman, adăpost al flotei romane de pe Dunăre, caștele cu funcții similare Carsium (Hîrșova) și Cius (Gîrlăciu), dintre bălțile Brăilei și Ialomiței, așezarea-garnizoană romană de la Troesmis (Turcoaia-Iglișa) etc. Reflectînd importanța strategică, politică și economică a liniei dunărene de apărare, încă din sec. III e.n. orașele Troesmis și Durostorum (Dîrstor) devin *municipium*, primesc înalte instituții civile și importante funcții regionale religioase, încorporează *canabae*-le situate în preajma cetății, vaste cartiere formate din familiile soldaților, cetățeni și veterani, sporite prin importantul aflux de populație indigenă. Paralel cu sistemul defensiv roman de pe malul dobrogean, în fața cetății Carsium a fost construit un „cap de pod” la gura Ialomiței, pentru cetatea daco-romană Miridava (Cetatea de Floci), consolidînd funcțiile comerciale și militare ale vechiului vad dintre ținuturile de o parte și de alta a Dunării de Jos. Tot în Dobrogea au luat naștere o seamă de așezări rurale: Vicus Verobrittiani, Vicus Carporum etc. lângă Hîrșova Vicus Cassiani, Quintionis, Celeris și Secundini lângă Histria; Vicus Novus (Enisala), Vicus Clementinensis (Caramurat), Vicus Narcissiani (în teritoriul orașului Tomis), Vicus Amlaidina (la vest de lacul Techirghiol) etc. Ca pe întreg *limes*-ul dunărean, în Dobrogea s-a desfășurat o simbioză latino-autohtonă consolidată continuu prin extinderea centrelor civile romane (*canabae*), a așezărilor civile indigene (*getice*) din preajmă, și a multor nuclee de *locuiri* economice pentru exploatarea resurselor locale⁷.

În zonele populate de dacii liberi așezările n-au depășit nivelul de sat sau de tîrg: ca în sudul Cîmpiei Române (Bragadiru — Zimnicea, în Moldova (peste 50 de locuiri) la nord de zona română Barboși — Galați, în Maramureș, Oaș, ca și multe din așezările miniere din Munții Apuseni lăsate pe seama dacilor, dar pendinte de centrele Ampelum, Abruttus și Alburnus Major. Cu excepția așezărilor miniere și a celor din zonele colinare-montane, majoritatea satelor dacice erau amplasate pe terasele inferioare ale rîurilor și șesurilor⁸.

În Dacia romană, începînd cu Banatul și Oltenia (anexate la imperiu încă din 102 e.n.), a existat o rețea deasă de așezări rurale (*vicus*, *villa*

⁷ R. Vulpe, I. Barnea, *Românii la Dunărea de Jos*, București, 1968; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 25—53;

⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 54—61, 74—85; P. I. Panait, *Vechimea așezărilor săteti de pe brațul Borcea*, în „Pontica”, Constanța, 1971, IV, p. 379—384; Gh. Bichir, *Dacii liberi din zona extracarpatică a României, în secolele II—IV e.n.*, în „Muzeul național”, București, 1974, I, p. 23—30; idem, *Autohtoni și migratori în secolele II—III e.n.*, în *județul Ilfov*, în „Ilfov — File de istorie”, 1978, I, p. 93—97.

rustica) în zonele de cîmpie și pe văile cursurilor de apă, locuite de coloniști romani și de daci. În schimb, zonele colinare subcarpatice erau populate aproape numai de autohtoni romanizați. Pe vatra multora dintre acestea s-au dezvoltat așezări cu un început de viață meșteșugărească urbană, târguri (civitas), situate în puncte economice-strategice, locuite de cetățeni romani (cives) și de daci localnici (incolae), ca Tibiscum, Dier-na, Gornea (Banat), Germisara (Geoagiu) și Micia (Vețel — Hunedoara), Aquae și Răcari (Dolj), Buridava (Vâlcea), Bumbști (Gorj), Slăveni (Olt), Vicus Samum (pe Someșul Mare), Caput Stenarum (Boița — Sibiu), Alburnus Major, Ampelum și Abruttus (Alba) etc., adunate ca formă și îngrămădite ca structură. Pe fundalul altora au înflorit orașe (*municipium* sau *colonia*), așezări de formă patrulară adunată, *intra muros*, înconjurare cu fortificații și caste, cu gospodăriile axate pe două artere stradale principale. În jurul orașului, locuit de *intramurani*, se afla un teritoriu rural propriu, de formă poligonală, populat de săteni, cu drepturi mai mici decât cei din vatra orașului. Treptat au dobîndit un asemenea statut: Ulpia Traiana (Sarmizegetusa), Napoca, Apulum, Potaissa, Porolissum din Transilvania, Dierna și Tibiscum din Banat, Drobeta (Turnu Severin), Sucidava (Celei) și Romula (Malva) din Oltenia⁹.

În epoca ce a urmat, sfîrșitul sec. III — sec. XI, se desfășoară mai multe procese social economice și etnoculturale, cu importante răsfrîngeri în domeniul așezărilor omenești: desăvîrșirea romanizării în regiunile care nu aparținuseră Daciei romane; revenirea centrelor urbane la modul de viață rurală sau de tîrg; conservarea unor multiple relații cu imperiul roman (care s-a retras mai mult din Banat și Oltenia), apoi cu cel romano-bizantin (sudul Munteniei, inclusiv zona Ilfov; iar în Dobrogea stăpînirea acestuia durînd pînă în sec. VIII), etnogeneza poporului român, simbioza cu popoarele migratoare (goți, sarmați, pecenegi, cumani, slavi), continuarea și consolidarea modului de viață obștesc, constituirea cnezatelor și voievodatelor de sate, de văi și de „țară“ (acestea din urmă în Crișana, Banat, pe Someș, în zonele-vetre intracarpatică, pericarpatică etc.). Tot cursul sec. IV—X se caracterizează prin existența a zeci de așezări în Banat (grupate pe malul nordic al Dunării, pe văile rîurilor Bîrzava, Caraș, Nera, Timiș etc.), numeroase așezări în Oltenia (Drobeta, Sucidava — Celei-Romanați), în vestul, sudul și estul Munteniei, în zona subcarpatică (Tîrgușor, Bucur — Prahova), în zonele moldovenești Vaslui (Dodești), Bîrlad (Valea Seacă), Fălciu (Bogdănești), Roman (Văleni), Iași (Lețcani, Sîrca, Băiceni), Botoșani (Miorcani, Fundu Herței), Suceava (Botoșana), Dorohoi (Darsca) etc., precum și pe Mureș (Apulum, Morești, Păcurenii, Vețel), Someș (Napoca), Apahida, iar nu departe Sopor de Cîmpie, Tîrnava (Brăteiu) etc. Constatarea a peste 400 de așezări în centrul și în estul Moldovei și aproape 50 pe valea Mostiștei exprimă conservarea și dezvoltarea unei pronunțate interdependențe ocupaționale

⁹ D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 73—114, 120—143, 209—267, 377—387; idem, *Oltenia romană*, București, ed. IV, 1978, p. 168—255; L. Mărghitani, *op. cit.*, 1980, II, p. 5—108; S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din sec. II și VI e.n. în sud-vestul Munteniei*, București, 1974; D. Berciu, *Daco-Romania, Les Editions Nagel*, Genève, 1976.

agro-pastorale, de continuitate antropogeografică și etnoculturală în zonele de silvostepă și în cele de contact dintre câmpie și coline, în locuri de tip siliște, dezvoltate prin defrișări. Pentru *amplasarea așezărilor* se alegeau poziții joase (primele trepte ale teraselor din preajma izvoarelor, terase de luncă, pante domoale la confluența unor văi, margini de podiș), și mai rar terase înalte. *Forma*, de obicei adunată sau alungită (200—500 m lungime și 100 m lățime), deriva din contextul vieții în obște sătească. Fie că erau întărite cu valuri, șanțuri și palisade, sau îngrămădite între șesuri smîrcoase și pante colinare împădurite, așezările aveau gospodăriile dispuse în mai multe șiruri, iar altele constituite din grupe mai apropiate ori mai distanțate în raport cu etapa procesului de roire prin desțeleniri și defrișări. Tipul de locuință, trainic construită (adîncită în pămînt sau de suprafață), prevăzută cu vatră liberă și cuptor de piatră, frecvența unor resturi de cereale și unelte agricole de fier, ca și cimitire cu sute de morminte (vatra celor morți, vatra strămoșească), în Oltenia, Vlașca și în restul Cîmpiei Române, reflectă *un mod de trai sedentar, un fenomen etnocultural de continuitate elocvent pentru stadiul înaintat al etnogenezei poporului român*. Așezările prefeudale timpurii străromâne și românești (de tip Dridu), proprii secolelor X—XI din Cîmpia Română, jumătatea de sud a Moldovei și sud-estul Transilvaniei, s-au suprapus frecvent peste cele anterioare de tip Sîntana-Cerneahov sau Hlincea. Totodată, *în marea lor majoritate își continuă existența pînă astăzi*. Amplasate la aceeași altitudine joasă, pe terenuri fertile din preajma apelor și pădurilor, au constituit numai așezări deschise, de obicei de formă alungită (1—2 km pe 100—200 m). Dintre cele două sisteme ocupaționale tradiționale principale, agricultura dobîndește o oarecare pondere în raport cu păstoritul. Locuitorii manifestînd un interes mai pronunțat pentru roirea din așezarea de bază, pe seama pădurilor sau a terenurilor înțelenite, au luat naștere o seamă de așezări alcătuite din grupuri răsfrînte de gospodărie¹⁰.

În secolele XII—XIII s-a încheiat o etapă importantă în evoluția vechilor obști sătești de oameni liberi, prin reconstituirea și extinderea federațiilor obștești de vale (*vetre etnoculturale*: subzone sau zone etnografice) sub forma de cnezate și voievodate prestatale (*Terrae Blachorum*), mici *romanii* românești *intracarpatic*e (Țara Dornelor, Cîmpulung Moldovenesc, Năsăud, Țara Oașului, Maramureșul istoric, Munții Orăștiei, Țara Hațegului, Țara Moților, Valea Ampoiului, Abrud, Almăjul, Caransebeș, Țara Loviștei, Țara Oltului, Almaș, Țara Birsei, Vrancea, etc.), *pericarpatic*e (Valea Gurghiului, Lăpușul, Neamț, Cîmpulung Chioajdele, Cîmpulungul Muscelului, Gorj, Mehedinți, Mehadia, Carașova, Valea superioară a Crișului Repede, Zărand, Deva, Hunedoara etc.), ori *adăpostite de ape și păduri* (Vlașca, Vlășia, Gura Ialomiței, zona Brăilei, zona Hirșovei, nord-vestul Dobrogei, Delta Dunării — Razelm, Lăpușna, Tigheci, Strei, Bihor, Sălaj etc.). În *secolul XIV*, același proces etnocultural a do-

¹⁰ *Istoria României*, 1960, I; 1962, II; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 91—118; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 96—146; S. Dolinescu-Ferche, *op. cit.*, Maria Comșa, *Cultura materială veche românească. Așezările din secolele VIII—X*, București; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași 1978.

bîndit o consolidare etnoistorică și politică, prin întemeierea statelor feudale românești (Transilvania, Țara Românească, Moldova, Maramureșul istoric, Banat). Depășirea acestor două etape a conferit, la nivelul întregului teritoriu românesc, o bază social-economică de masă pentru *stabilitatea și continuitatea așezărilor omenești* locuite de oameni liberi, moșneni, răzeși, margineni-grăniceri etc. Numai calamitățile naturale, pustiri militare ori, ulterior, anumite reacdări administrative au determinat mutarea vetrelor tradiționale de sat. Dăinuirea așezărilor senioriale, precum și a celor nemeșești (unguri, secui, turci), ale oaspeților (sași, șvabi, țipțeri, slovaci mineri, ucrainieni forestieri etc.), a târgurilor și orașelor, precum și a sloboziilor de mai târziu, a fost asigurată prin diplome regale sau hrisoave domnești¹¹.

Pentru *amplasarea așezărilor*, pînă în sec. XVIII în toate țările românești s-au folosit văile secundare ale râurilor, teraselor inferioare sau de luncă, vecinătatea locurilor de cîmpie și a pădurilor, zona de contact dintre cîmpie și colinele împădurite. Zonele depresionare subcarpatice cu așezări moșnenești sau răzășești din Țara Românească și Moldova, ca și cele intracarpatiche cu așezări marginenești și nemeșești din Transilvania au constituit adevărate permanențe antropogeografice. În ceea ce privește *forma*, din motive economice de securitate (poarta satului, poarta țarinei; poarta dinafară a orașelor), predomina așezarea de tip adunat, iar pe alocuri de tip alungit. În sec. XVII, Bucureștii aveau o formă aproape rotundă, după care, dincolo de vatra proprie, s-au dezvoltat tentacular. Inițial pitită în vale sau luncă, vatra satului a dezvoltat o *structură* specifică, reunind gospodării întinse, dispuse pe câteva ulițe, cu casă, curte, construcții anexe, grădină de pomi fructiferi, zarzavaturi, flori, adăposturile pentru vite. Pe lângă gospodăriile din așezare (*vatra celor vii*), multă vreme puține la număr, și în afară de *vatra celor morți* (cimitirul), elemente etnodemografice și magice de puternică statornicie, — îndeosebi populația așezărilor din vecinătatea pădurilor a construit sute de *odăi* ori *sălașe* risipite în runcurile din zona fînațelor (sub pădure, în pădure, pe muscele) pentru iernarea vitelor. De la *așezările mici* (cu cca. 20 gospodării) predominante în primele secole ale orînduirii feudale, apar tot mai multe *așezări mijlocii* și *mari*. Cele mai avantajate prin situarea lor geografică lingă castru, punct de vamă, centru politic-religios, exploatare minieră sau drum comercial (loc de popas), cu o piață permanentă, drept de tîrg periodic (săptămînal, lunar, trimestrial),

¹¹ *Istoria României*, 1962, II, p. 244—245; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 118—149; P. I. Panait, *Așezare și locuință în bazinul mijlociu al Argeșului* (sec. XIV—XVI), în *Rev. Muz.*, 1971, VIII, 3, p. 233—242; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 1958—1965, I—III; P. P. Panaiteșcu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964; Maria Comșa, *Contribuții cu privire la obștea satească locală pe teritoriul României în sec. III—V*, în *Muzeul Național*, 1976, III, p. 215—220; idem *Tipuri de locuință din secolele VIII—X din sudul Munteniei*, în *Ilfov—File de istorie*, 1978, I, p. 111—115; Mitrea Bucur, *Contribuții la problema formării poporului român*, în *Ilfov—File de istorie*, 1978, I, p. 105—110.

o pondere meșteșugărească și negustorească, iar în Transilvania și prin așezarea de oaspeți (hospites) sau nobili, au devenit târguri sau orașe. Astfel, în afară de formele orășenești dezvoltate pînă în sec. XVI la Turda, Alba Iulia, Bistrița, Sebeș, Cluj, Dej, Orăștie, Baia Mare, Baia Sprie, Baia de Arieș, Sighișoara, în Transilvania, la Timișoara, Cenad etc., în Banat, Brăila, Cîmpulung, Tîrgoviște, București, Ploiești, Tîrgușor pe Prahova, Gherghița în Muntenia, la Baia, Suceava, Iași, Piatra Neamț, Vama în Moldova, în secolele următoare are loc transformarea altor vechi așezări sătenești în târguri sau orașe pe întinsul tuturor Țărilor Românești. La răscrucea secolelor XVI—XVII așezarea dobrogeană Daeni era considerată ca un mare oraș, peste Dunăre de înfloritul tîrg ialomițean de la Orașul de Floci, importanta piață regională pentru comercializarea lîinii, postavului, produselor pastorale, peștelui, etc., prima reședință medievală a județului Ialomița. Și tot astfel, Cîmpulung Moldovenesc, Harța, Lipcani, Tîrgu Neamț, Tîrgu-Ocna, Scînteia (între Vaslui și Iași), Piscul (nu departe de Galați), Focșani etc. din Moldova; Buzău, Pitești, Filipești, Rîmnicu Sărat, Urlați, Vălenii de Munte, Cîmpina, Baia de Aramă, Strehaia, Roșiorii de Vede, Grădiștea etc. din Țara Românească; precum și zeci de centre meșteșugărești din Transilvania. În condițiile specifice feudale, *structura* orașelor implica mai multe elemente proprii: zidurile înconjurătoare (din piatră sau din bușteni), prevăzute cu porți și cu bastioane, un șanț întărit, o piață centrală, iar în mijlocul acesteia biserica principală, un număr de străzi de obicei radiale, unele continuîndu-se în afară cu drumuri comerciale. Structura fortificată, a vechilor orașe domnești și în genere a orașelor transilvănene și bănățene, a făcut necesare caracterul compact al așezărilor, strîmtarea ulițelor și apariția timpurie a clădirilor cu etaje. Fără să fi fost înconjurată cu ziduri, *vatra capitalei* de mai tîrziu a Țării Românești (Bucureștii) era delimitată, totuși la o formă mare, aproape rotundă, străbătută de cinci străzi principale, care se continuau în tot atîtea direcții: către Craiova, Giurgiu, Călărași, Tîrgoviște, Brăila. Înăuntrul orașului funcționau patru piețe sau târguri. Gospodăriile dispuneau de curte, grădini, edificii anexe, iar casa era dispusă la stradă, sau în fundul grădinii. Întrucît cîrcumile erau construite la cîțiva pași dincolo de raza orașului, curînd acesta a dobîndit o formă neregulată. Ultima capitală a Moldovei, Iașii, care, ca și Suceava, a cunoscut forme medievale de apărare fortificată, inclusiv poarta de intrare, dispunea de 40 de ulițe, multe cu nume de meșteșuguri și industrii populare. În aria tuturor piețelor din târguri și orașe, de-a lungul sec. XVIII—XIX s-au ridicat prăvălii, cîrcumi, hanuri, umbrare, tarabe, țarcuri sau oboare (pentru vite). În jurul acestora s-au înjghebat gospodării stabile, corespunzătoare complexului ocupațional exercitat, iar în ultimă instanță determinînd dezvoltarea și modificarea morfologică și structurală a așezării urbane respective. Orașele, mereu mai numeroase, iar dintre acestea în primul rînd capitalele fostelor țări românești — Bucureștii, Iașii, Craiova, Timișoara, Clujul precum și reședințele județelor — au polarizat numeroase târguri (cu funcții eco-

nomice intermediare), sate specializate în meserii și așezări agricole, hortice, pomicole, viticole¹².

Pentru răscrucea sec. XIX—XX, pragul etnocultural dintre tradițional și modern al așezărilor de pe teritoriul locuit de români, avem în vedere două criterii de diferențiere: *complexul funcțional* ocupațional (așezări: agricole, agricole-pastorale; pastorale; pastoral-forestiere; agricole specializate; pescărești; specializate în meserii; miniere; comercial-industrial) și *configurația morfologico-structurală* (așezări: adunate; alungite; răsfirate). Trăsăturile — dominante sau intermediare — relevate prin al doilea criteriu conferă nuanțări semnificative în clasificarea ocupațională¹³.

Prin prisma complexului funcțional-tradițional, o așezare aparține unui anumit tip în raport cu modul principal prin care, în etapa istorică respectivă, locuitorii își obțin mijloacele de trai. Legate de îndeletnicirile exercitate și de viața obștească în genere, în cuprinsul fiecărei așezări s-au dezvoltat unelte, obiceiuri, producții folclorice, piese textile și de port diferențiate, care facilitează diversificarea comunităților omenești. În lumina corelației dintre așezări, resursele economice tradiționale și ocupații, cele mai numeroase și mai răspândite sînt așezările agricole.

¹² *Istoria României*, 1964, III, p. 66—69; I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în *Studii*, 1956, IX, 6, p. 75—95; G. M. Petrescu-Sava, *Tîrguri și orașe între Buzău, Tîrgoviște și București în dezvoltarea istorico-geografică, economică și comercială*, Ed. II, București, 1937, p. 10—47; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, op. cit., p. 149—154; P. I. Panait, op. cit., p. 233—242; *Călători străini despre Țările Române*, București, 1971, III, p. 14; 1976, VI, p. 106—155; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1971, I, p. 148—159, 222—247; 1979, II, p. 21—211; H. H. Stahl, op. cit.; P. P. Panaitescu, op. cit.; Georgea Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la periode 1774—1848*, Bucarest, 1973, p. 73—169; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1980, p. 203—237.

¹³ V. Mihăilescu, *Așezările omenești în Cîmpia Română la jumătatea și sfîrșitul secolului al XIX-lea*, București, 1924; I. Conea, *Geografia satului românesc*, în *Sociologie Românească*, București, 1937, II, 2—3, p. 60—67; St. Manciulea, *Sate și sălașuri din Cîmpia Tisei*, București, 1938; Lucia Apolzan, *Sate-cringuri din Munții Apuseni*, în *Sociologie Românească*, 1943, V, 1—6, p. 149—159; R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, în *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975, I, p. 155—418 (reeditare); S. Opreanu, *Așezările românești de tip adunat din Țara Crișurilor și Banat*, București, 1945; N. Dunăre, *Formarea și evoluția demografică a așezărilor*, în *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 40—64, 460—468; idem, *Contribuții la o clasificare etnografică a așezărilor în România*, în *Lucrările Simpozionului de geografie satului* (1967), București, 1969, p. 81—87; idem, *Așezările omenești*, în *Țara Bîrset*, 1974, II, p. 7—70; I. Sandru, *Contribuții de geografie aplicată privind așezările rurale din România*, București, 1967; R. Vulcănescu, *Structura și dinamica civilizației și culturii în așezările rurale*, în *Lucrările Simpozionului...*, p. 265—272; Șt. Pascu, op. cit., I, II; *Județele României Socialiste*, București, 1972; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 121—129; V. Maxim, I. Godea, *Considerații istorice și demografice privind tipologia așezărilor rurale din nord-vestul României*, Oradea, 1975; B. Zderciuc, *Așezări*, în *Arta populară bucovineană*, Suceava, 1975, p. 57—62; Gh. Iordache, *Unitate și diversitate socio-etnografică*, Craiova, 1977; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 58—65; AMET, 1966—1969—1971; III, p. 73—94; IV, p. 139—194; V, p. 31—92; *Buletin, Atlasul etnografic al României*, București, 1971—1981, 1—8; *Ialomița. Studii și comunicări*, Slobozia, 1977, I, p. 53—115; *Ilfov—File de istorie*, București, 1978, I, p. 9—172; I. Ghinoiu, *Depresiunea Cîmpulung Muscel. Studiu de geografie și etnografie*, București, 1978.

Acestea se caracterizează prin *funcții dominante agricole* și printr-o economie cu caracter obștesc (*vatra satului*: traco-dac, *vatră*; lat. *satus*, semănătură; precum și arăturile, islazul etc.). Acestea constituie așezări de obicei mari, cu o populație numeroasă. În condițiile istorico-sociale și geografice specifice, tipul de așezare agricolă a îmbrăcat câteva variante morfologice: a) de formă mai mult sau mai puțin geometrică, cu o structură compactă sau concentrată, cu tendință de aglomerare, iar în ceea ce privește textura, cu străzi drepte în bună parte paralele (Bărăgan, Vlașca, Teleorman, Romanai, Dolj, Cîmpia Aradului, Oradiei și Sătmărulei, Țara Birsei, Tîrnave, Podișul Moldovei etc.); b) de-a lungul râurilor (Siret, Buzău, Ialomița, Mureș, Olt, Jiu, Someș, Mostiștea, Argeș etc.); c) așezări agricole de-a lungul drumului (Bîrsa de Jos, Ilfov, Argeș, Dobrogea); d) sub formă de „sate-odăi” (centrul și vestul Transilvaniei, Cîmpia Română), dezvoltate prin expansiunea populației din vatra satului de baștină. În așezările agricole-pastorale amplasate mai cu seamă la zona de contact între cîmpie și munte, alături de economia agricolă, o pondere importantă revine și creșterii vitelor (păstoritul sedentar, cel local pe hotarul satului, păstoritul pendulator). De obicei au o formă neregulată (Bîrsa de Sus, Munții Apuseni, Oaș), în schimb, în zonele colinare intracarpătice sau pe Tîrnave, în jumătatea de nord a Olteniei și Munteniei, ori în jumătatea vestică a Moldovei, sînt îngrămădite. Cele situate de-a lungul văilor oferă o *adaptare activă la condițiile de mediu* (Bihor, Zărand, Bîrsa de Jos, Munții Brețcu, Covasna, Buzău, Rîmniceu Sărat, Prahova, Muscel). În a doua jumătate a sec. XIX și primul pătrar al sec. XX, hotarul acestora era utilizat în proporție de 2/3 pentru culturi agricole, iar 1/3 ca pășuni și fînațe.

Pentru locuitorii *așezărilor pastorale*, creșterea vitelor și oieritul au constituit sursa principală de cîștig, dar nu exclusivă. Încadrarea tipologică are în vedere nu numai pășunile și fînațele din patrimoniul așezării (jumătate sau chiar mai mult de jumătate, ca în Bran, Buzaie, Munții Brețcu, Mărginimea Sibiului etc.), ci și suprafețele închiriate în afara regiunii, la fînațele de pădure din Bărăgan, Dobrogea și mai departe, practicînd pe scară largă, nu numai păstoritul de pendulare dublă, dar și transhumanța. În cazul așezărilor de baștină, pînă la mijlocul sec. XX, se relevă două variante morfologice-structurale mai frecvente: a) așezări compacte sau adunate, cum au fost chiar unele din Mărginimea Sibiului, toate așezările săcelene, din Munții Brețcu, Năsăud și Valea Sebeșului; b) precum și așezările răsfirate ca structură cu nuclee alcătuite din gospodării dispersate („lăturenii”, „pîlcuri”, „crînguri”, cătune, sătucele, săcele ori sătucuri), precum și cu antene de „locuiri” (temporane, sezoniere) pentru vîrat în zona pășunilor alpine și pentru iernat în zona fînațelor (Munții Apuseni, Gorj și Mehedinți, Maramureș, Obcinele Bucovinei, Chiajtele, nordul Muscelului).

Așezările pastoral-forestiere s-au dezvoltat îndeosebi în raza Munților Apuseni, în Pădurea Hunedoarei, în părțile montane ale zonelor Argeș, Muscel, Prahova, Buzău, Vrancea în Obcinele Bucovinei și Maramureșului istoric. Trei sferturi din moșia satului este acoperită cu păduri, pășuni și fînațe. Defrișările forestiere și îmbinarea păstoritului cu păduri-

tul au condus la crearea de nuclee cu gospodării răsfirate, unde se practică agricultura, meșteșugurile și negoțul.

Așezările agricole specializate, amplasate mai ales în preajma țărilor, orașelor și centrelor muncitorești, ori în zonele de dealuri ale țării, se caracterizează prin importanța acordată viticulturii, pomiculturii, horticulturii, în strânsă corelație cu păstoritul sedentar sau cu cel local. Cele specializate în viticultură sau pomicultură se întâlnesc îndeosebi în cuprinsul regiunii Alba-Tîrnave, pe dealurile ce înconjoară Carpații Meridionali și Orientali, în podișul Dobrogei. Acestea au mai ales o formă răsflată, cu vatra satului alcătuită din mai multe nuclee în lungul văilor sau pe coama dealurilor, dar au evoluat și spre o structură compactă (așezările de tip *stupini* din Țara Birsei, Cîmpia Ardealului, Ialomița, Ilfov). Aceste culturi specializate au constituit un important factor economic și etnocultural de stabilitate. Așezările specializate în horticultură — adunate, nu rareori compacte — au luat naștere cu precădere în preajma marilor orașe, precum și a lacurilor, bălților și în genere a fluviului Dunărea.

Așezările pescărești au valorificat bogăția specifică a apelor. Exercițierea acestui sistem ocupațional a condus la cristalizarea unui cnezat românesc brăilean, în cele din urmă alcătuind un mare ocol pescăresc. Asemenea așezări se adaptează morfologic condițiilor naturale din vecinătatea Dunării, a Mării Negre, din preajma lacurilor, a bălților, deltei, ostrovurilor etc. Cu excepția pescarilor profesioniști, restul populației practice celelalte ocupații tradiționale¹⁴.

Dezvoltarea așezărilor specializate în meserii, în zonele geografice de contact dintre cîmpie și dealuri sau munte, precum și în raza unor aglomerări urbane, a atins patru praguri: a) de interes local; b) zonal; c) regional și d) interregional. Pe măsură ce au preluat vechea sarcină a breslelor meșteșugărești, satelor specializate le-a revenit un aport de seamă la formarea și dezvoltarea pieței naționale (alături de alte sisteme ocupaționale, ca păstoritul, cărăușitul, comerțul etc.). Avînd ca bază de plecare, în primul rînd satisfacerea nevoilor *permanente* ale activităților complexe agricole, adîncirea și extinderea specializării au conferit o contribuție specifică la desăvîrșirea procesului de stabilizare și continuitate etnodemografică. Dintre așezările specializate cu o arie interregională, se relevă: Nadișa — Bacău, Vidra — Vrancea, Pietroșița — Prahova, Corund — Harghita, Hodac — Valea Gurghiului, Arcani — Gorj, Rîșculița și Junc — Zărand, Vidra — Țara Moșilor, Mădăraș — Ciuc, Meziad, Sîrbești și Vărzari — Bihor, Bedeciu și Izvorul Crișului — Hue-din etc. Peste 300 de așezări rurale și tot atîtea țărguri și orașe au îmbrățișat cca. 700 de meserii. Răspîndirea teritorială, fuzionarea micilor ateliere în mari unități de producție artizanală din al treilea păttrar al sec. XX, modernizarea și asimilarea unor tehnologii avansate în cadrul noilor unități cooperatiste au avut ca finalizare ridicarea unora dintre ramurile meșteșugărești tradiționale la forme de producție industrială. Din punct de vedere morfologic, aceste așezări sînt adunate. Cele care au prelucrat

¹⁴ Georgeta Morariu, *Zonarea etnografică a județului Brăila*, în *Studii de etnografie și folclor din zona Brăilei*, Brăila 1977, p. 40—41.

lemnul și-au dezvoltat anumite antene de locuire sezoniere în zonele pastorale de vârat și de iernat¹⁵.

Așezările miniere, în care, pe lângă sistemele ocupaționale tradiționale se practică și o ramură a industriei extractive, au luat naștere mai ales în zonele Baia Mare, Valea Jiului, Valea Ampoiului, Zărand, Buciucmăneasa Munților Apuseni, Caraș-Severin, Rodna, pe lângă numeroasele ocne de sare ciscarpatică și transcarpatice. Cele mai multe sînt de formă compactă. Practicarea — îndelungată și neîntreruptă — a acestei îndeletniciri industriale le-a determinat caracterul stabil. Nici o altă resursă n-a legat atît de durabil o comunitate omenească de vatra așezării ca extragerea bogățiilor subterane¹⁶.

Așezări comercial-industriale au fost și sînt prezente în cuprinsul tuturor județelor țării, unele dintre ele au devenit țiguri, centre muncitorești, iar altele orașe sau municipii. În acestea s-au acumulat funcții comerciale și industriale permanente, cristalizîndu-se un mod de viață și o cultură populară specifică aglomerațiilor urbane. Structural, ele dispun de străzi largi, bulevarde, iar gospodăria se reduce la locuință, fiind orientată în general către stradă. Orașele sînt așezări compacte, regulate sau chiar geometrice¹⁷.

În raport cu varietatea reliefului, condițiile climaterice și rezultatele interferențelor antropogeografice, social-economice, administrativ-politice, — configurația morfologic-structurală a așezărilor s-a exprimat, în ultimă instanță, prin trei tipuri de răspuns etnocultural. Datorită dinamismului factorilor condiționați și constitutivi ai așezărilor omenești, fiecare formă a vetrei (adunată, alungită, răsfirată) a corespuns și corespunde unui *repaos relativ*. Ca și tipul funcțional-ocupațional, — tipul morfologic-structural al unei așezări *nu este ceva static*, dat odată pentru totdeauna, ci constituie o realitate istorică în continuă devenire, care suferă transformări în condițiile complexe al diferitelor epoci istorice succesive. Cele trei tipuri principale se întîlnesc în cuprinsul tuturor zonelor etnografice românești, precum și la epoci istorice diferite, deosebirea constînd doar în *ponderea zonală* a acestora.

Așezările omenești inițiale — alcătuite întotdeauna dintr-un grup mic de gospodării — au folosit cu precădere văile rîurilor, zona de contact dintre două medii geografice diferite, vecinătatea pădurii, unele resurse economice locale. De aceea, tipul morfologic-structural a fost, de obicei, o așezare grupată-adunată, caracterizată în general prin stabilitate, rod al interferenței sistemelor ocupaționale tradiționale. În așezările de cîmpie (estul Moldovei, Cîmpia Română, sudul Olteniei, Cîmpia Ardealului, Șesul Banatului etc.), așezările adunate s-au caracterizat printr-o formă neregulată, avînd însă o structură mai compactă și o textură mai regulată, cu străzile mai drepte decît în cele de la zona de contact dintre munte și cîmpie, uneori ulițele derivate devenind aproape perpendiculare

¹⁵ N. Dunăre, *Die Verbreitung der Handwerkerdörfer in Rumänien*, în *Cibinium*, Sibiu, 1967—1968, p. 23—70.

¹⁶ V. Butură, *op. cit.*, p. 409—430.

¹⁷ I. Sandru, *op. cit.*; V. Mihăilescu, V. Tufescu etc., *op. cit.*, p. 84, 199, 213; N. Dunăre (red.), *Țara Birsei*, 1974, II, p. 391—419; idem, *Bistrița-Năsăud*, 1977, p. 281—293.

pe cele principale. O variantă importantă o conferă aşezările geometrice (liniare, biliniare, dreptunghiulare, triunghiulare, pătrate, poligonale), care au fost în general rodul diferitelor măsuri administrative, de colonizare, de sistematizare, de strămutare (pentru apropierea de o cale importantă de comunicaţie) etc., avînd la bază un plan conceput *a priori* de către autorităţi. Pe măsura dezvoltării aşezărilor geometrice, casele încep a se rîndui de o parte şi de alta a cîtorva *străzi noi*, paralele, în-tretăiate perpendicular, devenind adunate, compacte. Fenomenul a fost înlesnit şi varianta cunoscută sub numele de aşezare cu stradă-piaţă (de exemplu: Feldioara, Prejmer, Hărman, Bod, Hălchiu, Cristian, din Țara Birsei).

Aşezările alungite s-au dezvoltat de-a lungul unui rîu sau unei străzi. Aşezările de-a lungul rîului s-au alcătuit fără o structură rigidă, strada principală urmîrind linia mai mult sau mai puţin ondulată pe care o formează albia rîului. Vatra satului înregistrează o continuă alungire, pe o latură sau pe ambele laturi ale văii. Aşezările de-a lungul străzii s-au format în funcţie de o arteră principală, trasată în acest scop, în limitele unui perimetru geometric, de obicei dreptunghiular (Țara Birsei, zona Sibiu, Tîrnave, Haţeg, Țara Oltului, Valea Prahovei, depresiunea subcarpatică a Olteniei, Vlăsia, Mostiștea etc.). Chiar dacă şi în cazul aşezărilor geometrice alungite strada principală urmează ori încadrează o porţiune de rîu, întotdeauna însă *gospodăriile sînt situate pe ambele laturi ale străzii şi orientate în raport cu aceasta*. Alteori acestea au evoluat spre o variantă deosebită a aşezărilor adunate, cu o reţea amplă şi regulată, comparabilă cu tabla de şah, în care strada principală (lată) îndeplineşte şi funcţia de loc pentru tîrg (ca la Codlea, Feldioara, Prejmer, Rîşnov din Țara Birsei).

Din *aşezările matcă*, de bază — adunate sau alungite — s-a dezvoltat un proces de *roire* (naturală sau organizată), la început sub forma unor gospodării (lătureni, locuiri) sau grupuri de gospodării (crînguri, stupini, săticuri, sătucele, săcele). Aceste *acumulări cantitative* au condus şi conduc la formarea tipului de *aşezare răsfirată*, la stabilirea de noi vetre de sat, prin transformarea locuirii temporare în aşezare permanentă. Din punct de vedere etnoistoric şi etnocultural aşezarea răsfirată constituie *mai ales* o formă ulterioară, dezvoltată de obicei sub forma *satelor-crînguri predominant pastorale*, în regiunile sub-montane, ori sub aceea a *satelor-odăi* predominant agricole, în cele de cîmpie. Aceste constatări în cazul aşezărilor răsfirate demonstrează, pe de o parte că nu se poate pune semnul egalităţii nici între tipul morfologic-structural de aşezare răsfirată şi tipul funcţional-ocupational de aşezare pastorală, după cum nici între tipul morfologic-structural de aşezare adunată-compactă şi cel funcţional de aşezare agricolă. S-au întîlnit numeroase aşezări compacte, cunoscute prin practicarea unui păstorit intensiv, de tip transhumant (Sălişte, Galeş, Tilişca, Jina etc. din Mărginimea Sibiului; Căpîlna, Săsciori, Sebeşul etc. din Valea Sebeşului; etc.), după cum şi sate răsfirate, în care locuitorii au exercitat multă vreme o agricultură intensivă şi un păstorit sedentar şi local, ca în mare parte din Cîmpia Ardealului (Cătina, Ceanul Mare etc.), în Sălaj, Romanai, Ialomiţa, Călăraşi, Brăila, Constanţa etc. Pe de altă parte, se clarifică *aportul tipologic al gospodăriei*

din ășezarea răsfirată. *Gospodăriile, cu gardul lor împrejmuitor, din cuprinsul aceleiași vetre sătești (oricît de întinsă ar fi aceasta), nu se află într-un raport de izolare una față de alta. În toate cazurile gospodăriile se învecinează una cu alta, teritoriul se delimitează unul de altul, prin gardul împrejmuitor. Gospodăriile țărănești tradiționale se continuau spațial în contextul vetrei satului. Ca urmare, chiar ășezările cu o vatră întinsă structural se încadrează tipologic printre ășezările adunate, deoarece sînt alcătuite din gospodării învecinate, situate una în continuarea alteia în peisajul antropogeografic și economic sătesc. Intervalele dintre case, formate din curți îngrădite, au făcut parte integrantă din spațiul social-economic locuit, lucrat și supravegheat nemijlocit de gospodarul însuși în cuprinsul vetrei, apropiind structural ășezarea răsfirată de cea adunată.*

Dezvoltarea tuturor domeniilor economiei naționale din sec. XX și amplificarea participării populației rurale la activitățile orășenești, au condus în mod necesar la extinderea și adîncirea activităților industriale și urbane în cuprinsul ășezărilor sătești, iar în final la creșterea numărului orașelor, iar dintre acestea la transformarea multora în ășezări cu statut de municipii, într-o armonioasă proporție regională. Considerînd laolaltă municipiile (52), orașele (195) și localitățile componente ale centrelor urbane (973), rezultă că 1.220 ășezări omenești, care adăpostesc 3/4 din populația României, participă nemijlocit la sisteme ocupaționale și la un mod de viață orășenești.

NICOLAE DUNĂRE

ÉTABLISSMENTS DANS L'ESPACE ROUMAIN. CONSIDÉRATIONS DIACHRONIQUE ET TYPOLOGIQUE

(Résumé)

L'auteur présente par degrés l'histoire des établissements en paléolithique, néolithique, époque des métaux, dacique, daco-roumain, moyen-âge jusqu'a nos jours.

Puis l'auteur analyse les établissements agricoles, pastorales, forestiers, pêcheurs, de artisans, de miniers, commerçants-industriels avec références aux modifications historiques.